

אפריל 2016

פרופסור מוטי תמרקין
ראש מרכז תמי שטינמן למחקרי שלום
אוניברסיטת תל אביב

הרצאה בערב עיון לזכרו של רון פונדק

הפקק ולוע הר הגעש: הפתרון הנכון לסכסוך הישראלי-פלסטיני

ברכותי לאסעד ראנמ ודן בבלי לרגל צאת ספרם. אני מברך אותם למרות שנטלתי על עצמי את המשימה לבקר אותם.

הספר שלפנינו מציע פתרון לסכסוך הישראלי-פלסטיני ולכן אתייחס אליו בקונטקסט של תהליכי פתרון סכסוכים.

הפקק הוא ההסדר הפוליטי-חוקתי שמציעים המחברים ולוע הר הגעש מייצג את מציאות הסכסוך. השאלה היא האם ההסדר המוצע יכול להכיל את הסכסוך.

בשורה התחתונה המחברים גורסים שהפקק יוכל לאטום ביעילות את לוע הר הגעש. אני מבקש להטיל ספק בכך.

בלמעלה מ 40 שנות מחקר והוראת ההיסטוריה הקולוניאלית והפוסט קולוניאלית באפריקה למדתי על המוגבלות של יכולת הסדרים חוקתיים לעצב מציאות פוסט-סכסוכית. כל החוקות הנאורות שלוו את תהליך הדה-קולוניזציה באפריקה החזיקו מעמד זמן קצר ביותר והוחלפו בחוקות שאפשרו להמיר את השחרור מהקולוניאליזם בעריצות אפריקנית בהרבה מקרים גרועה יותר.

מכך למדתי שהאקט החוקתי לא פותר את הסכסוך אלא מעביר אותו לשלב חדש הכולל שחקנים ישנים ו\או חדשים. על כן, פתרון סכסוך צריך לא רק לכלול את הסדר עימותי העבר. עוד יותר מכך הוא צריך לספק גם מסגרת יעילה וכללים ישימים למזעור ההשלכות השליליות של עימותי העתיד וליצור תנאים נאותים לכל החיים במרחב הגיאוגרפי-פוליטי האמור.

במקרה של הדה קולוניזציה באפריקה השליט הקולוניאלי נטש את הזירה. אולם, עזיבתו העלתה על פני השטח סכסוכים ישנים וחדשים להם חוקות המעבר לא הציעו פתרונות הולמים. במקרה של פתרון הסכסוך הישראלי-פלסטיני המבוסס על קוהביטציה של שני הצדדים במדינה אחת, האפשרות לנסח חוקה שתביא לפתרון הסכסוך קלושה עוד יותר.

המחברים מתלוננים שמתנגדי המדינה הדו-לאומית מסתמכים על דוגמאות שליליות כמו בוסניה, סרביה-קוסובו ודומיהן המרובות. הם מעדיפים לקבל השראה ועידוד מדוגמאות כמו קנדה, שוויצריה ובלגיה.

מה לעשות, אבל הסכסוך הישראלי-פלסטיני לא דומה בחריפותו ועומקו לסכסוך בין האנגלים לצרפתים בקנדה ובין שלושת הלאומים בשוויצריה. ובבלגיה, שופעת הרוחה והחופש השוכנת בליבה של אירופה המתאחדת, לא שורה האהבה בין הפלמים והואלונים. ולולא היה הקושי לפתור את בעיית בריסל המעורבת קרוב לודאי שבלגיה הייתה מתפצלת לשתי מדינות אתנו-לאומיות. ולבלגיה יש חוקה המסדירה את היחס בין המדינה ולאומיה ובין שני המרכיבים הלאומיים שלה. אפשר להוסיף גם את הבסקים והקטלונים בספרד שבקרבתם יש נטיות בדלניות חזקות.

הסכסוך הישראלי-פלשתיני, לדאבון ליבנו, שייך לקטגוריה של סכסוכים קשי פתרון דוגמת בוסניה, קוסובו-סרביה, סרי לנקה ועוד. יתר על כן, בליגת העל של הסכסוכים קשי הפתרון הסכסוך הישראלי-פלסטיני ניצב בראש הטבלה.

כשאנו מציעים פתרון פוליטי-חוקתי לסכסוך כזה, עלינו לקחת במלוא הרצינות את מהותו, מבנהו והדינאמיקה שלו. מבחינה זו, בעוד המחברים מכירים בכך שאי אפשר להתעלם מהמרכיב הלאומי של הסכסוך, הם מתעלמים בהסדר החוקתי שלהם מאפיון ועצמתם של הזהויות הלאומיות הנידונות ומעומקו וחריפותו של הסכסוך הישראלי-פלסטיני.

מבחינה זו, את הפתרון הרצוי של סכסוכנו יש לחפש לא במוחם של בעלי רצון טוב, אלא בקווי המתאר של הסכסוך עצמו. פתרון המתעלם מהסבך והעומק של הסכסוך לא יצלה.

הסכסוך הישראלי-פלסטיני הוא לבירינט של ממש. זהו סכסוך בין שתי חברות שהלאומיות שלהן התגבשה במהלך הסכסוך העיקש ביניהם במשך למעלה ממאה שנה. אבן הפנה של הלאומיות של שני העמים היא תביעת

הבעלות המוחלטת על אותה כברת ארץ. תביעה זו שואבת את עצמתה מהמורשת הדתית וההיסטורית המתנגשת של שתי החברות. עומק היסטורי ודתי זה מעצים מאוד את הסכסוך.

לסכסוך הישראלי-פלסטיני יש גם מימד קולוניאלי מובהק. אנחנו כישראלים-יהודים יכולים להאמין ולטעון עד בוא המשיח שעם אינו כובש בארצו, שהארץ הובטחה לנו על ידי ריבוננו של עולם, שאל לנו לוותר על חלקים של מולדתנו ההיסטורית ושמצבם של הפלסטינים תחת שלטוננו טוב יותר מאשר זה של הסורים, העיראקים, הלובים והתימנים. אולם כדי להבחין בפיל שבחזר ולהבין את הסכסוך שבמרכז חיינו אנו חייבים להשתחרר מהאתנו-צנטריות והצדקנות העולה כפורחת במחוזותינו.

הפלסטינים חווים מציאות של כיבוש קולוניאלי. מקור חוויה זו טמון במציאות חייהם ולא בדמיונם הפרוע או בהסתה. בראש וראשונה הם חווים שלטון של עם זר מזה כ-50 שנה בעוד הם שואפים לממש את זכותם להגדרה עצמית לאומית.

יתר על כן, לכיבוש הישראלי יש גם מאפיינים ברורים של קולוניאליזם התיישבותי או התנחלותי הכרוך בנישול ובהתיישבות ישראלית בלב מה שנותר ממרחב קיומם הלאומי.

מאפיין נוסף של הכיבוש הישראלי הוא שהוא שייך לקטגוריה של קולוניאליזם יבשתי. בניגוד לקולוניאליזם מעבר לים שבמסגרתו מוקד העצמה של השליט הקולוניאלי נמצא הרחק מהנחלות הקולוניאליות, במקרים של קולוניאליזם יבשתי מקור הכוח הצבאי של הכובש נמצא כמטחוי קשת. זה מאפשר לשליט הקולוניאלי להגיב ללא דיחוי ובמלוא העצמה על כל אתגר של הנכבש. הדיכוי הברוטלי של המרידה הצ'צ'נית על ידי צבא רוסיה הוא דוגמה למאפיין זה של קולוניאליזם לו יש ביטוי ברור גם במחוזותינו.

חוויה קולוניאלית התיישבותית ויבשתית זו מעצימה בקרב הפלסטינים את הלאומיות הניזונה מאתניות ודת. השילוב הזה הוא אשר בעיקרו של דבר מניע את ההתנגדות לכיבוש. ללא קרקע פורייה זו שום הסתה לא הייתה מביאה להתנגדות האלימה שהפכה לחלק משגרת חיינו.

הפתרון המוצע על ידי המחברים מתעלם מאופי זה של הסכסוך ומהשאיפה העמוקה של שני הצדדים להיות אדונים לגורלם. אני מציע להתייחס

במלוא הרצינות להגדרתו הקולעת של ארנסט גלנר מחשובי החוקרים של הלאומיות. הלאומיות, טוען גלנר, היא השאיפה ליצור חפיפה בין הקהילה התרבותית לבין הישות הפוליטית-מדינתית. כלומר, התביעה להגדרה עצמית לאומית המגולמת במדינה לאומית היא בלב התופעה.

בקרב הפלסטינים והישראלים היהודיים, שאיפה זו מקבלת חיזוק רציני מהטראומות של קורבנות. תוצאה בולטת של טראומות אלו היא השאיפה לשלוט בגורל הקבוצה הלאומית והחרדה מפני אבדן שליטה זו.

האם לאור זה, אפשר לחשוב ברצינות שבִּישראל\פלסטיין, או בפלסטיין\ישראל בגרסת המחברים, יגור זאב עם כבש בעושר ובאושר ותפרח אומה פוליטית חדשה?

האם נערי הגבעות יהפכו לחתלתולים נחמדים? האם הכהניסטים יהפכו לאוהבי ישמעאל? האם המשיחיסטים הדתיים-לאומיים יזנחו את חזון הגאולה? האם הגזענות הוולגרית המציפה את התקשורת והרשתות החברתיות תפנה את מקומה לשיח ליברלי נאור? האם "הצל" יהפוך לאור? האם יורם שפטל יהפוך לג'ון סטיוארט מיל?

ובחברה הפלסטינית, האם חמאס, הג'יהאד האסלאמי, וכל השאר, ייעלמו כלא היו? האם רגשות השנאה והזעם ויצר הנקם יפנו מקום לאהבה שמימית? האם השאיפה לשלוט בכל פלשתין ולתיקון עוולות העבר תחלוף מן העולם?

יתר כן, כשאנו מציעים פתרון של מדינה אחת, יש לקחת בחשבון שאנחנו מכניסים לאותה מיטה לא רק *very strange bed fellows* מהבחינה האידיאולוגית והפוליטית. מעבר לכך אנו מאכלסים באותו בית מדינותי שתי חברות לאומיות שביניהן יש פערים חברתיים-כלכליים, טכנולוגיים ומדעיים גדולים. האם הכלכלה הישראלית, שכבר נושאת על כתפיה מגזרי אוכלוסיה גדולים שתרומתם לכלכלה הלאומית מוגבלת, תוכל לעמוד בלחץ של מיליוני מצטרפים למועדון שמצבם הכלכלי-חברתי נחות בהרבה? פרופסור דן בן דוד יתייחס לשאלה זו. מה שברצוני לומר הוא שהחפיפה בין פערים חברתיים-כלכליים לבין זהות אתנו-לאומית\דתית מהווה חומר נפץ פוליטי אדיר.

כל זאת יש לקחת בחשבון במלוא הרצינות כשמדובר בסכסוך בין שתי חברות בעלות רמת פוליטיזציה גבוהה ולא בין קבוצות אליטה השולטות

במסות החברתיות. בסכסוך עמוק כמו זה שאנחנו מעורבים בו, שתי החברות אוצרות בתוכן כמויות מסוכנות של סטראוטיפים שליליים של האחר עם יותר משמץ של דמוניזציה, שנאה, זעם ושאיפות נקמה. למרות שלאליטות הפוליטיות יש חשיבות, בסכסוך כזה אין סיכוי לעסקה בין אליטות כמו זו שהביאה למהפך בדרום אפריקה. שתי החברות הן שחקניות פעילות בסכסוך ואי אפשר להתעלם מהן.

על רקע זה הסיכוי שההסדרים החוקתיים שמציעים המחברים יאלפו את האנרגיות השליליות העצומות הטמונות בסכסוך ויתעלו אותן לעבר גן עדן ארצי קלוש ביותר. מה שברור לי הוא שהפקק החוקתי שמציעים המחברים לא יוכל לבלום את ההתפרצות האלימה של הר הגעש. הסדר כמו זה המוצע בספר שלפנינו אינו פותר את הסכסוך. הוא מעביר אותו לשלב חדש גבוה יותר, חריף יותר והרסני יותר. וזאת תוך אבדן היציבות של הסכסוך שמעניקה את הזמן ואת האפשרות למצוא לו פתרון הולם. יציבות זו היא היסוד החיובי העיקרי בסכסוך העקוב מדם בינינו לבין הפלסטינים. אבדן היציבות של הסכסוך תוביל כמעט באופן בלתי נמנע לכאוס שבסכסוך כמו שלנו פירושו אסון לכולם.

זה מחזיר אותנו לפתרון שתי המדינות. אחד הטיעונים של המחברים בזכות המדינה הדו-לאומית הוא שכל הניסיונות, מאז אוסלו, להביא להפרדות על בסיס שתי מדינות נכשלו. טעון זה מתעלם מכך שאולמרט ואבו-מאזן לא היו רחוקים מפתרון כזה.

יתר על כן, המחברים מניחים שבתהליך של משא ומתן, שני הצדדים יסכימו על נוסחת פתרון כמו זו שהם מציעים. האם אמנם הם יתקרבו לפתרון זה יותר משהתקרבו אולמרט ואבו-מאזן לפתרון שתי מדינות?

לאור הנאמר לעיל תשובתי היא לאו מוחלט.

אני מחויב באופן מוחלט לפתרון הוגן וצודק לשני העמים. אני רואה בזה אינטרס לאומי עליון. אני גם חש מחויבות מוסרית כלפי העם הפלסטיני ומצדד בפתרון שיעניק לו חרות, שפע וכבוד.

כפי שאני מבין את הסכסוך הישראלי-פלסטיני על מהותו, מבנהו והדינאמיקה שלו פתרון כזה אפשרי רק על בסיס חלוקת הריבונות בין הים לנהר. זהו הפתרון החבוי בין קפלי הסכסוך.

זה גם הפתרון היחיד האפשרי בדרך של משא ומתן. כדי שזה יהיה אפשרי יש להפעיל ביתר יעילות את כל השחקנים במערכת הסכסוך שבמרכזה הסכסוך הישראלי-פלסטיני – מדינות האזור המתונות, המעצמות בעלות ההשפעה על הצדדים והקהילה הבין לאומית בכללותה. וכמובן יש צורך במחויבות של קובעי המדיניות בשני הצדדים למודל זה של פתרון. אינני משלה את עצמי שפתרון זה קל להשגה. שני הצדדים יידרשו לויתורים משמעותיים שיעוררו מאבקים פנימיים קשים. אולם, בשורה התחתונה, אני סבור שפתרון זה הוא לא רק אפשרי אלא גם היחיד שכדאי להתאמץ ולהקריב למענו. אני גם מאמין שיציבות הסכסוך והתלות ההדדית בין שני הצדדים במישורי קיום רבים יכולים להבטיח דו-קיום בשלום של שתי הישויות הלאומיות הריבוניות.

זה במישור של הרצוי. במישור המצוי אינני מוציא מכלל אפשרות שבסופו של דבר נמצא את עצמנו במדינה דו-לאומית. אולם, זה לא יושג בתהליך חיובי של משא ומתן ובאווירה של פיוס והשלמה. פתרון כזה עלול להתממש בסופו של מאבק ארוך, מר ועיקש על רקע מאמצים נואשים של ישראל לשמור על הריבוניות, או לפחות השליטה, על כל המרחב מהים עד הנהר מבלי להעניק לפלסטינים זכויות אזרחיות ופוליטיות שוות. מסלול כזה שיביא את ישראל ליישם פתרונות דמויי אפרטהייד יוביל אותנו בהכרח לדרך ללא מוצא שבסופה קיר בטון שעליו נתנפץ כולנו. ומדינה דו-לאומית או מדינת כל אזרחיה, אם תקום בעקבות מפץ גדול זה, תהיה אסון לשני העמים. זו לא תהייה מדינה שהייתי רוצה להוריש לילדי ונכדי. אולם, אם לא ישתנו יחסי הכוחות הפוליטיים בישראל אנו בהחלט עלולים למצוא עצמנו יום אחד במדינה כזו.

כשאני מדבר על שתי מדינות לשני עמים אינני מתכוון להפרדה הרמטית בין ישראל לבין פלסטין בסגנון של "אנחנו כאן והם שם" או של "וילה בג'ונגל". שני העמים מאכלסים מרחב גיאוגרפי אחד ומרחבים כלכליים וסביבתיים משותפים. מצד אחד שתי המדינות יתנו לשני העמים את הסיפוק שבשליטה על גורלם. אולם, מצד שני היחסים בין שתי המדינות חייבים להיות מושתתים על פתיחות, הדדיות ושתוף פעולה. לשם כך ההסדר צריך לכלול מוסדות ומנגנונים שיבטיחו את שיתוף הפעולה. ואולי, אם יצליח, מסלול זה עשוי להוביל, ברבות הימים, למבנה קונפדרלי, מעל ומעבר לריבוניות הפרטיקולאריות ומבלי לפגוע בהן. אני מאמין שהיציבות והתלות ההדדית המאפיינים את הסכסוך יכולים לערוב להצלחת פתרונו בדרך זו.

ולבסוף הפיוס. כל מי שחושב שניתן לקדם פיוס כחלק מהתהליך המוביל להסדר פוליטי-חוקתי שוגה באשליות. רק כששני העמים יהיו ספונים בביטחון בבתיהם הלאומיים כשהם אדונים לגורלם וכשימצו את פוטנציאל ההזדיות ושתוף הפעולה ביניהם תבוא ההשלמה ויפרח הפיוס.